

DOI Number: 10.30520/tjsosci.604930

**İSLAM BORÇLAR HUKUKUNDA FESAD MÜEYYİDESİ İLE KİSMİ  
HÜKÜMSÜZLÜK VE İPTAL EDİLEBİLİRLİK MÜEYYİDELERİNİN  
MUKAYESESİ**

*COMPARISON OF SANCTION OF DETERIORATION WITH SANCTIONS OF PARTIAL  
NULLITY AND ANNULABILITY*

**Mustafa ÜNAL\***

**ÖZET**

İslâm hukukçuları bazı meselelerde birbirlerinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu meselelerden biri de fesad – butlan ayrımıdır. Hanefî mezhebinde akitlere uygulanan birbirinden ayrı iki yaptırım olarak karşımıza çıkan bu ayrım, diğer mezheplerde aynı şekilde görünüm arz etmemektedir. İslâm hukukunda fesad – butlan ayrımı, müeyyideleri açısından akitlere yönelik farklı bir bakış açısı getirilmiştir. Bu ayrım, modern hukuk kapsamındaki müeyyideler ile birlikte incelendiğinde, modern hukuk kapsamındaki kısmi hükümsüzlük ve iptal edilebilirlik müeyyideleri ile İslâm hukukundaki fesad müeyyidesinin birçok açıdan benzerlikler ihtiva ettiği görülür. Ancak aralarında önemli farklılıklar da mevcuttur. Dolayısıyla tüm bu benzerliklere rağmen, her bir müeyyide birbirinden farklı bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Fesad, Butlan, Kısmi Hükümsüzlük, İptal Edilebilirlik, Müeyyide.

**ABSTRACT**

Islamic scholars have brought forward different views on some matters. One of these matters is distinction of deterioration and nullity. This distinction has come before us as two different sanctions imposed on contracts in the Hanafi sect. Distinction of deterioration and nullity has brought a different perspective on contracts in Islamic Law. It is seen that the sanctions of partial nullity and annulability under modern law and the sanction of deterioration in Islamic law are similar in many respects when this distinction is examined together with sanctions within the scope of modern law. However, there are also significant differences between them. So despite all these similarities, each sanction appears as a different species.

**Keywords:** Deterioration, Nullity, Partial nullity, Annulability, Sanction.

---

\* Araştırma Görevlisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı.  
e-mail: [mustafaunal@erbakan.edu.tr](mailto:mustafaunal@erbakan.edu.tr) ORCID ID: 0000-0003-3454-9694

## GİRİŞ

Kuvvetli ve dayanıklı olmak, güç, kudret manalarına gelen eyd kelimesinden türetilen müeyyide kavramı Türk modern hukukunda yaptırım kelimesi ile ifade edilmektedir.<sup>1</sup> Müeyyideler tabii müeyyide, vicdani müeyyide, sosyal müeyyide ve dini ve hukuki müeyyide olmak üzere dört ana başlıkta incelenebilir. Toplumun vermiş olduğu yaygın tepkileri ve hukuki düzenlemeleri konu alan sosyal müeyyideler ise cezaî müeyyide ve hukukî müeyyide olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Müeyyide denince daha çok akla, ceza hukukunda müeyyide olarak öngörülmüş olan hürriyeti bağlayıcı cezalar ile adli para cezaları gelse de özel hukuk alanında da hükümsüzlük, cebri icra gibi düzenlenmiş olan belirli müeyyideler mevcuttur. Fesad, kısmi hükümsüzlük ve iptal edilebilirlik müeyyideleri de özel hukuk alanında düzenlenmiş olan birer müeyyidedirler.

Fesad bir fıkıh terimi olarak: “Bir ibadetin veya hukuki işlemin, vasıf ve şartlarındaki eksiklik ve bozukluk sebebiyle hükümsüz olması”<sup>2</sup> anlamına gelmektedir. Bir şeyin önceden düzgün, düzenli ve yararlı olmasına rağmen sonradan vasıflarında meydana gelen bozulma durumunda fesad ortaya çıkar. Hukuk doktrinindeki gelişme ile birlikte fesad terimi butlan terimi ile beraber kullanılmaya başlamıştır. Fesad terimi ile İslam hukukçuları hem akitlerde hem de ibadetlerdeki bozuklukları ve hükümsüzlükleri ifade etmişlerdir. Fesad durumundaki fiil ve işlemlere ise fasid denilmiştir.

Kısmi butlan, sözleşmenin içerdiği bölümlerden bir kısmının sözleşme hürriyetinin sınırlarını aşması diğer bir kısmının ise bu sınırlar dahilinde kalması durumlarında oluşur. Bu durumda sözleşmenin bir bölümü geçersiz olurken diğer kısımları geçerliliğini korumaktadır.<sup>3</sup> Fesad müeyyidesinin söz konusu olduğu durumlarda ise aslında sözleşmenin fasid olan kısmı haricinde bir hükümsüz sebebi bulunmaması nedeniyle iki müeyyide benzerlikler göstermektedir.

İptal edilebilirlik müeyyidesinin bulunduğu durumda, sözleşme baştan itibaren geçerlidir ve kurulduğu andan itibaren hüküm ve sonuçlarını doğurur. Ancak iptal hakkı sahibi olan taraf bu hakkını kullanarak sözleşmeyi geçmişe etkili olarak ortadan kaldıracaktır. İptal edilebilirlik müeyyidesi de baştan itibaren geçerli olarak kurulması ve sonradan ortadan kalkabilmesi gibi özellikleri nedeniyle iptal edilebilirlik müeyyidesine benzemektedir.

## I. FESAD MÜEYYİDESİ

### A- TANIMI

Fesad kelimesi mastar olarak kullanıldığı yerlerde bozulma, çürüme anlamına gelirken<sup>4</sup> isim olarak kullanıldığı yerlerde kuraklık, verimsizlik anlamlarına gelmektedir.<sup>5</sup> Kur'an'da fesad, “ister az, ister çok olsun bir şeyin ölçüyü taşması” anlamında kullanılmıştır. Fesad

<sup>1</sup> DÖNMEZ, İbrahim Kafi, “Müeyyide”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. XXXI, İstanbul, 2006, s. 486.

<sup>2</sup> APAYDIN, H. Yunus, “Fesad”, TDV İslâm Ansiklopedisi TDV Yayınları, c. XII, İstanbul, 1995, s. 417.

<sup>3</sup> EREN, Fikret, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 17. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014, s. 336.

<sup>4</sup> GÜNEŞ, Kadir, Arapça Türkçe Sözlük, Mektep Yayınları, İstanbul, 2011, s. 894; MUTÇALI, Serdar, Arapça Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 660.

<sup>5</sup> BAYAR, Fatih, Kur'an'da Fesad Kavramı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2002, s. 3.

kelimesinin zıddı olarak ise salah kelimesi kullanılmıştır.<sup>6</sup> Bu kelime fiil olarak ise bozuldu manasında kullanılmıştır.<sup>7</sup> “Eğer hak onların arzularına uysaydı gökler ile yer ve onlarda bulunanlar elbette bozulur giderdi. Hayır, biz onlara şereflerini (Kur'an'ı) getirdik. Onlar ise bu şereflerinden yüz çeviriyorlar.”<sup>8</sup>

Fesadın ıstılahtaki anlamı ise “Bir ibadetin veya hukuki işlemin, vasıf ve şartlarındaki eksiklik ve bozukluk sebebiyle hükümsüz olması”<sup>9</sup> dır. Bir işlem dini, hukuki açıdan işlemin esasına ilişkin olsun veya olmasın bir eksiklik içeriyorsa veya bu işlemle hukuki açıdan bir yasak normun ihlali söz konusu ise, ilgili işlem Şârî'nin koymuş olduğu bir hükmü ihlal etmiş demektir. Böyle bir işleme müeyyide olarak Hanbelî, Malikî ve Şafî mezheplerinde batıl ve eş anlamlı olarak fesad müeyyidesi uygulanır. Ancak Hanefî mezhebinde fesad ve batıl kavramları ayrı ayrı ele alınmıştır. İşlemlerdeki eksikliğin vasfa mı yoksa asla mı ilişkin olduğunun tespiti neticesinde uygulanacak müeyyide değişmektedir. Hanefiler yaptıkları ayrıma göre fesadı ve butlanı şu şekilde ifade etmişlerdir: “Aslen meşru, vasfen gayr-i meşru olan akidler fasid; aslen de vasfen de gayr-i meşru olan akidler batıldır.”<sup>10</sup> Hanefiler yaptıkları bu ayrıma göre aslen meşru olmayan işlemleri batıl sayar ve onları hükümsüz kabul ederlerken, vasfen bir eksikliği olan işlemleri doğrudan doğruya hükümsüz saymazlar ve eksiklik giderildikten sonra akdin geçerli olduğunu kabul ederler. Ancak Hanefiler ibadetler ile evlenme akdinde<sup>11</sup> vasfi aslından ayırmak mümkün olmadığı için bu ayrımı yapmazlar ve batıl ve fesad müeyyidelerini bu alanlarda aynı anlamda kullanırlar.<sup>12</sup>

## B-İBADETLERDE FESAD

Hanefiler her ne kadar muamelat alanında butlan ve fesad müeyyidelerini birbirlerinden ayırıyor olsalar da ibadet alanında böyle bir ayrımın mevcudiyetinden söz edemeyiz. İbadetler için butlan ve fesad kelimeleri diğer mezheplerde de olduğu gibi Hanefilerde de eş anlamlı olarak kullanılır.<sup>13</sup> Eksiklik rükünlerde de şartlarda da olsa ibadet batıl ve fesad eş anlamlı kullanılarak hükümsüz kabul edilir. Örneğin: Secdesiz kılınan bir namazda rükün eksikken,

<sup>6</sup> ES-SÂBÛNÎ, Safvetü't Tefâsîr, 7. Baskı, Ensar Neşriyat, çev: Sadreddin Gümüş, Nedim Yıldız, İstanbul, 2018, s. 50.

<sup>7</sup> EL-İSFAHANÎ, Rağıb, Kur'an Kavramları Sözlüğü Müfredat, 1. Baskı, Çıra Yayınları, çev: Mustafa Yıldız, İstanbul, 2017, s. 747.

<sup>8</sup> el-Mü'minun, 23/71.

<sup>9</sup> APAYDIN, “Fesad”, s. 417.

<sup>10</sup> ÇEKER, Orhan, İslam Hukukunda Akidler, 1. Baskı, Tekin Kitabevi, Konya, 2014, s. 78; EL-MEYDÂNÎ, Abdülganî b. Tâlib, Muhtasar-ı Kudûrî Şerhi Lübâb Tercümesi, 1. Baskı, Muallim Neşriyat, çev: Hüsamettin Vanlıoğlu, Abdullah Hiçdönmez, Fatih Kalender, Emin Ali Yüksel, İstanbul, 2017, c. 1, s. 317; AKGÜNDÜZ, Ahmed, İslam ve Osmanlı Hukûku Külliyyâtı, OSAV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 239.

<sup>11</sup> Ayrıntı ve tartışmalar için bkz. GÜNAY, H. Mehmet, “İslam Hukukunda Hükümsüzlük Teorisi Ve Şüphe Doktrini Bağlamında Evlenme Engelleri (Hanefî Mezhebi Özelinde Bir İnceleme)”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 3, s. 167, 192, 2004, s. 170 vd. ; EZ-ZERKÂ, Mustafa Ahmed, Nikahı Fasid ve Bâtıl Şeklinde İkiye Ayırmanın Yanlışığı, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, çev: Fatiha Bozbaş, c. 15, sy. 2, s. 421, 432, 2015, s. 422 vd.

<sup>12</sup> KARAMAN, Hayreddin, Ana Hatlarıyla İslam Hukuku, 16. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013, c. 3, s. 117.

<sup>13</sup> ZUHAYLÎ, Vehbe, Fıkıh Usûlü, 5. Baskı, Risale Yayınevi, çev: Ahmet Efe, İstanbul, 2018, s. 151.

abdestsiz kılınan bir namazda şart eksiktir ancak her ikisinde de durum fesad veya batıl olarak adlandırılır.<sup>14</sup>

İbadetler ya sahih olurlar ve mükellefin zimmetini borçtan kurtarırlar ya da sahih olmazlar ve mükellefin zimmeti borçtan kurtulmamış olur. Her ne kadar sahih olmayan ibadetin hem butlan hem de fesad ile ifade edilmesi noktasında İslam hukukçuları arasında bir ihtilaf yoksa da sahih olmayan ibadetle ilgili olarak fukaha ve mütekellim ekolüne mensup hukukçular arasında bir görüş ayrılığı vardır. Buna göre fukaha ekolüne mensup hukukçulara göre ibadetin sahih olmaması için kaza borcunu düşürmemesi gerekirken, mütekellim ekolüne mensup hukukçulara göre ise kaza gereksin veya gerekmesin yapılan işin Şârî'in emrine uygun olmaması yeterlidir.<sup>15</sup>

### **C-MUAMELATTA FESAD**

Hanefilere göre, geçerlilik (sıhhat) şartlarından biri eksik olan akitlere fasid akit denir. Bu akitler mun'akid, esasen sahih olan akitler olmasına rağmen bazı harici vasıfları bakımından meşru olmayan akitlerdir.<sup>16</sup> Muamelatta fesadı yukarıda vermiş olduğumuz "*Aslen meşru, vasfen gayr-i meşru olan akidler fasid; aslen de vasfen de gayr-i meşru olan akidler batıldır.*" tanımlamasıyla açıklayabiliriz. Bu tanımdan yola çıkarak akitlerde fesad ve butlan müeyyideleri arasındaki farklılığı anlayabilmemiz için öncelikle akdin aslını ve vasfını bilmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla akitlerin asli unsurlarına ve vasfına dair unsurlarına kısaca değineceğiz.

#### **1- Akdin Asli Unsurları**

##### **a. Taraflar**

Birbiriyle akit ilişkisine giren kişiler akdin taraflarıdır. Tarafların akit yapmak için gerekli ehliyete sahip olmaları gerekmektedir. Bunun yanında icab ve kabul tarafının aynı kişiler tarafından temsil edilmemesi gerekmektedir.<sup>17</sup>

##### **b. İcab ve Kabul**

İcab ve kabul unsurunun gerçekleşmesi için bu iki irade beyanının, kesin, anlamlarının açık ve birbirine uygun olması gerekmektedir.<sup>18</sup> Meclis birliği şartı ise; Hanefiler ve Mâlikîler için meclis muhayyerliği kabul edilmediğinden (beden ile ayrılma olarak değil, söz ile ayrılma

<sup>14</sup> ŞABAN, Zekiüddin, İslam Hukuk İlminin Esasları, 28. Baskı, TDV Yayınları, çev: İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara, 2017, s. 355.

<sup>15</sup> APAYDIN, "Fesad" s. 417, 418.

<sup>16</sup> BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu, Bilmen Yayınevi, İstanbul, c. I, s. 67; EL-HAFÎF, Ali, İslâm Hukukuna Göre Hukuki İşlemler ve Hükümleri, 4. Baskı, TDV Yayınları, çev: Rahmi Yaran, Ankara, 2018, s. 367, KAHVECİ, Nuri, İslam Borçlar Hukuku, 2. Baskı, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 137.

<sup>17</sup> APAYDIN, H. Yunus, İslam Hukukunda Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1989, s. 9; ÇEKER, Orhan, Fıkıh Dersleri, 10. Baskı, Tekin Kitabevi, Konya, 2018, s. 93; ÇEKER, Akidler, s. 78.

<sup>18</sup> APAYDIN, Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, s. 14, 16; ÜNSAL, Ahmet, İn'ikâdın (Akdin Hukukî Varlık Kazanmasının) Mahiyeti, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 51, sy, 2, s. 93-124, 2010, s. 98.

olarak kabul edildiğinden) asli bir şart değilken Şafî ve Hanbelilere göre meclis muhayyerliği kabul edildiği için icab ve kabule ilişkin bir şarttır.<sup>19</sup>

### c. Akdin Konusu (Mahal)

Akdin konusunun akdin kurulduğu esnada mevcut ve teslimi mümkün olması gerekmektedir. Ayrıca akdin konusu malum olmalı ve akdin hükmünü uygulamaya müsait olmalıdır.<sup>20</sup>

Saymış olduğumuz bu unsurlar akdin in'ikadı için yeterli olsa da sıhhati için yeterli değildir. Akdin sahih olması için bu unsurların bazılarının bir takım vasıfları da ihtiva etmesi gerekmektedir. Eğer akdin in'ikad şartları var ancak vasıflarında eksiklik varsa bu akit fasid akitir. Ancak unsurların tamamlanmasıyla akdin fesadı giderilebilir ve sahih hale getirilebilir. Akdin sahih olması için gereken bu vasıflara geçerlilik şartları başlığı altında değineceğiz.

## 2- Akdin Geçerlilik (Sıhhat) Şartları

Akdin geçerlilik şartları, rızanın zedelenmemesi, ikrah ve hezl olmaması, akdin konusunda ğarar olmaması, teslimde taraflara bir zarar dokunmaması, akdin konusunda cehalet olmaması, fasid bir şartın bulunmaması ve riba olmaması<sup>21</sup> olarak sayılabilir.

### a- İkrah

Bir kimseyi korkutarak rızası olmaksızın bir fiili veya bir hukuki işlemi yapmaya zorlamaya ikrah denir. Nasıl ki ikrah altındaki kişi haram yiyecekleri yediği takdirde sorumlu olmuyorsa<sup>22</sup> ikrah altında sözleşme yapan kişinin de bu sorumluluktan kurtarılabilmesi gerekmektedir. İkrahin akdi ifsad edebilmesi için tasarruflara tesir edebilen bir ikrah olması gerekmektedir. Buna uygun ikrahin şartları şöyle sıralanır: Sözleşmeyi yapan kimseye veya yakınlarına yönelmiş bir tehlike söz konusu olmalıdır, ağır ve yakın bir zarar tehlikesi doğmuş olmalıdır, zorlayan, tehdit ettiği işi gerçekleştirebilecek durumda olmalıdır, korkutma hukuka aykırı olmalıdır, ikrah ile sözleşmenin kurulması arasında illiyet bağı bulunmalıdır.<sup>23</sup>

Hanefi mezhebinde ikrah durumunda akdin fasid mi yoksa mevkuf mu olduğu hususunda tartışma vardır. Ebu Hanife, ikrah bulunan durumlarda fesaddan bahsederken, İmam Züfer akdin mevkuf<sup>24</sup> (askıda hükümsüz) olduğunu ifade eder.<sup>25</sup> İkraha maruz kalan kişinin akdiyle,

<sup>19</sup> EL-KÂSÂNÎ, Alâeddin, Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi', Darü'l Kitâbü'l Arabiyye, Beyrut, 1977, c. V, s. 228; EL-HAFÎF, Hukuki İşlemler, s. 376, 377. YAMAN, Ahmet, ÇALIŞ, Halit, İslam Hukukuna Giriş, 10. Baskı, İFAV Yayınları, İstanbul, 2015, s. 254; ÇALIŞ, Halit, "Borçlar Hukuku" İslam Hukuku El Kitabı, 6. Baskı, Grafiker Yayınları, edit. : Talip Türcan, Ankara, 2017, s. 428; APAYDIN, Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, s. 17, 43; ÜNSAL, İn'ikâdın Mahiyeti, s. 107 vd.

<sup>20</sup> ÜNSAL, İn'ikâdın Mahiyeti, s. 99 vd. ; APAYDIN, Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, s. 32 vd.

<sup>21</sup> ÇEKER, Akidler, s. 79; ÇEKER, Orhan, Fıkıh Dersleri, s. 93.

<sup>22</sup> ES-SERAHSÎ, Şemsu'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, Mabsût, Gümüşev Yayınları, edit: Mustafa Cevat Akşit, İstanbul, 2008, 24/151.

<sup>23</sup> ES-SERAHSÎ, mabsût, 24/40; EREN, Borçlar Genel, s. 402; EL-MEYDÂNÎ, Kudûrî Şerhi, c. 2, s. 524; ZUHAYLÎ, Vehbe, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, Risale Yayınevi, Çev: Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdürrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nureddin Yıldız, İstanbul, 1994, c, 5, s. 160.

<sup>24</sup> "Yetki eksikliği veya üçüncü şahısların haklarının bulunması sebebiyle hükümlerini meydana getirmesi askıya alınmış akid." APAYDIN, H. Yunus, "Mevkuf" TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. XXIX, Ankara, 2004, s. 438.

<sup>25</sup> APAYDIN, Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, s. 135.

sihhat şartlarından birinde eksiklik olan kişinin akdi arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Öncelikle akdi fasid kılan bir sebep var ise, ya fesad sebebi giderilmeli, yahut akit feshedilmelidir. Ancak ikrah olduğu durumda, ikraha maruz kalan kişi, ikrahın kalkmasından sonra akde icazet vermekle, akdi feshetmek arasında muhayyerdir. Akdi fasid kılan bir sebebin olduğu durumlarda, müşteri malı kabzettikten sonra başka birine satsa fesih hakkı kalkar. Ancak, ikrah durumunda müşteri malı başka birine satmış olsa dahi, ikraha uğrayan satıcının fesih ve istirdat hakkı kalkmaz. Üçüncü bir fark ise, ikrah olan durumlarda müşterinin elinde olan şey semen de olsa mal da olsa emanet hükmündedir. Dolayısıyla ikraha uğrayan kendi kusuruyla bir zarara sebebiyet vermediği müddetçe sorumlu tutulmayacaktır.<sup>26</sup> Ancak fasid akitlerde kusur durumuna bakılmaksızın semenin ve malın tazmin edilmesi gerekmekte olduğu kabul edilir.<sup>27</sup>

### **b- Hezl**

İç irade ve beyan arasındaki kasıtlı uygunsuzluk durumu olan hezl<sup>28</sup>, sözlerde şakacı ve gayrı ciddi olmak manasındadır. İkrahtan farklı olarak hezlde kişi irade beyanında bulunmak zorunda değilken beyanda bulunmaktadır.<sup>29</sup> Latife beyanı olarak isimlendirilebilir. Modern hukukta Alman Medeni Kanun'u (BGB) 118'e göre "*ciddiyetten yoksun olacağı anlaşılacağı düşüncesi ile yapılan gayri ciddi bir irade beyanı, batıldır.*" şeklinde düzenlenmiştir.<sup>30</sup> Türk hukukunda latife beyanının sonuç doğurup doğurmayacağı irade teorileri ışığında değerlendirilebilir.<sup>31</sup>

### **c- Ğarar**

Sonu gizli olan şey olarak tanımlanan Ğarar<sup>32</sup>, akdin konusuyla ilgili haksız kazanca sebep olacak ölçüde belirsizliği ifade eder.<sup>33</sup> Ğarar bir borç ilişkisinde akde konu edilen şeyin haksız kazanca yol açacak ölçüde belirsizlik taşınması, akibetin kapalı olması demektir. Bu durum Ğarar özelliği taşıyan şeylerin satımı halinde veya Ğarar özelliğinin hakim olduğu satım şekillerinde ortaya çıkabilir.<sup>34</sup> Birinci durumda akde konu edilen şeyin bizzat kendisi, cinsi türü noktasında belirsizlik vardır. Örneğin: Tuhafiye ile ilgili bir mağazadaki herhangi bir

<sup>26</sup> ZUHAYLÎ, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, c. VI, s. 187; YILDIRIM, Mustafa, "Vedia", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. XLII, İstanbul, 2012, s. 597; ES-SERAHSÎ, mebsût, c. XI, s. 54; DEMİRCİ, Abdullah, İslâm Borçlar Hukukunda Akit Konusunun Telefinden Doğan Sorumluluk, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016, s. 36; BAĞDÂDÎ, Gıyâseddin Ebû Muhammed b. Gânim b. Muhammed, Mecmau'd-Damânât fi Mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân, Dar'ul-Kitab'ul-İslâmiyye, ty. , s. 129, 130; EI-MAVSİLÎ, El-İhtiyâr Metni el-Muhtâr li'l-Fetvâ, 7. Baskı, Şamil Yayınevi, çev: Celal Yeniçeri, İstanbul, 2016, s. 299; EL-MEYDÂNÎ, Kudûrî Şerhi, c. 2, s. 558; ÜNAL, Mustafa, İslâm Hukukunda Haksız Fiil Sorumluluğu, 1. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019, s. 222; KELEBEK, Mustafa, İslâm Borçlar Hukuku ve Ebû Yûsuf'un Öncelikleri, 1. Bası, Ensar Yayınları, İstanbul, 2014, s. 124.

<sup>27</sup> APAYDIN, Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, s. 136.

<sup>28</sup> APAYDIN, H. Yunus, "Hezl" TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. XVII, İstanbul, 1998, s. 306.

<sup>29</sup> ES-SERAHSÎ, mebsût, 24/39.

<sup>30</sup> EREN, Borçlar Genel, s. 346, 347.

<sup>31</sup> EREN, 347, 348.

<sup>32</sup> ES-SERAHSÎ, mebsût, 12/194; Ğarar tanımıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. GÜNEY, Necmeddin, Satım Akdi Özelinde İslâm Borçlar Hukukunda Ğarar, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2013, s. 35 vd.

<sup>33</sup> DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, "Ğarar", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. XIII, İstanbul, 1996, s. 366.

<sup>34</sup> GÜNEY, Ğarar, s. 160 vd.

elbisenin satımı ğarar şartı nedeniyle fasiddir. İkinci durumda ise, bir satım içerisinde iki satım yapma, taş, ok gibi bir şey atıp üzerine düştüğü şeyi satma, içerisinde ne olduğu bilinmeyen ambalaj içerisindeki malı dokunarak satma gibi durumlar söz konusu olur.<sup>35</sup>

Hanefi mezhebinde iki yerde ğarar olacağı söylenmiştir. Bunlardan birincisi mahallin aslında ğarardır. Ana karnındaki yavruyu satmak gibi<sup>36</sup> durumlarda ortaya çıkacak olan bu ğarar akdi feshetmekle kalmaz bilakis akdin butlanına sebep verir.<sup>37</sup> Bu türlü akitler batıldır. İkincisi ise evsaf ve miktarda ğarardır. Fasid akitte söz konusu olan ğarar da budur. Burada satılacak malın evsaf ve miktarındaki ihtimaller ve şüpheler akdi ifsad eder.<sup>38</sup>

Akdin sıhhatine etki etmesi için ğarar durumunda dört şartın bir arada bulunması aranmıştır. Bu şartlar: Söz konusu akdin, malî muâvaza<sup>39</sup> akitlerinden biri olması, ğararın akdin konusunda asli olarak bulunması<sup>40</sup>, ğararın çok olması, akde ihtiyacın bulunmamasıdır.<sup>41</sup>

#### **d- Zarar**

Taraflar karşılıklı olarak satılan mal ve semeni birbirlerine teslim ederken herhangi bir zarara sokulmamalıdır.<sup>42</sup> Örneğin: Dört ayaklı bir masanın bir ayağının kesilerek satılması fasiddir. Çünkü bu ayak olmadan o masa kullanılamayacaktır.

#### **e- Cehalet**

Bilinmezlik durumuna göre fakihler tarafından ğarar ile birbirlerinin yerine kullanılan cehalet<sup>43</sup>, konu veya bedel bakımından akdin bilinmezlik içermesi durumudur. Hemen her sözleşme belirli düzeyde bilinmezlik ihtiva edebilir. Ancak her bilinmezlik akdi fasid kılmaz. Akdin fasid olması için bilinmezliğin aşırı bir bilinmezlik (fahiş cehalet) olması gerekmektedir.<sup>44</sup> Bu aşırı bilinmezlik, taraflar arasında anlaşmazlığa yol açması kuvvetle muhtemel olan bilinmezlik olarak tanımlanmıştır. Örneğin: Bir reyondan özelliklerini tayin

<sup>35</sup> ÇALIŞ, YAMAN, İslâm Hukuku, s. 256.

<sup>36</sup> ES-SERAHSÎ, mebsût, c. XII, s. 196; EL-KÂSÂNÎ, V, 138 vd. ; İBNÜ'L-KAYYIM, el-Cevziyye, İ'lamü'l-Muvakkî'in, Pınar Yayınları, çev: Pehlül Düzenli, İstanbul, 2017, c. II, 457 vd. ; Ali el-Hafif, Hukuki İşlemler, s. 292; GÜNEY, Garar, s. 213.

<sup>37</sup> AKMAN, Ahmet, İslam Hukuku'nda Akdî Mesuliyet ve Tazminat, 1. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019, s. 60; GÜNEY, Garar, s. 281; ÜNSAL, İn'ikâdın Mahiyeti, s. 111.

<sup>38</sup> GÜNEY, Garar, s. 283 vd. ; ÇEKER, Akidler, s. 82; APAYDIN, Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, s. 134, 135; ÜNSAL, İn'ikâdın Mahiyeti, s. 111.

<sup>39</sup> Bkz. AYBAKAN, Bilal, "Muâvaza", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. XXX, İstanbul, 2005, s. 351 vd.

<sup>40</sup> Bu şart ile, akdin konusunun belirli olması durumunda, konuya tâbî olan diğer unsurların belirsizlik taşımasının akdin sıhhatine etki etmeyeceği ifade edilmektedir. DÖNMEZ, "Ğarar", s. 369.

<sup>41</sup> DÖNMEZ, "Ğarar", s. 369.

<sup>42</sup> ÇEKER, Fıkıh Dersleri, s. 96.

<sup>43</sup> DÖNMEZ, İbrahim Kafi, "Cehalet", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. VII, İstanbul, 1993, s. 221; ğarar ve Cehalet terimlerinin ilişkisi için bkz. GÜNEY, Garar, s. 80 vd. ; GÜNEY, Necmeddin, İslâm Borçlar Hukukunda Satım Akdinin Konusuna Dair Cehâlet ve Akde Etkisi, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 16, s. 491-502, 2010, s. 492, 493.

<sup>44</sup> APAYDIN, Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, s. 133.

etmeksizin bir gömlek satılması veya vade süresinin belirtilmeksizin vadeli satış yapılması durumlarında bilinmezlikten bahsedilebilir.<sup>45</sup>

Cehaletin akdin fesadına neden olduğu durumlar genellikle dört noktada toplanmaktadır. Bunları şu şekilde ifade edebiliriz: Bunlardan ilki cehaletin akdin konusunda olması durumudur. Örneğin, satım akdinde satılan şeyin, kira akdinde kiralanan şeyin bilinmemesi. İkinci olarak, cehaletin mali muâvazalı akitlerin bedelinde olması durumu ifade edilebilir. Örneğin, satım akdinde semenin bilinmemesi. Üçüncü olarak, cehaletin bağlayıcı süreli akitlerin süresinin bilinmemesinde olması durumu söylenebilir. Örneğin, kira akdinde kira müddetinin bilinmemesi. Son olarak ise, cehaletin akitte şart koşulan tevsik vasıtalarında olması durumu belirtilir. Örneğin, satıcının müşteriden kefil getirmesini istediği durumlarda bu kefilin belirli olması şarttır.<sup>46</sup>

### **f- Fasid Şart**

Dinin ve hukuk düzeninin yasakladığı bir şeyi içeren, tek taraflı yarar sağlayan, akdin muhtevasına ve yapısal amaçlarına yerleşik uygulamalarına aykırı olan, bedellerin belirsizliği nedeniyle çekişmeye yol açan şartlar, fasid şartlardır. Fasid şartların yasaklanmasında amaç, tarafların gelecekte mağdur olmalarını önlemek ve bu şekilde hak ve hukuklarını korumaktır.<sup>47</sup>

### **g- Faiz**

Kur'an'da riba kelimesi ile ifade edilen faiz<sup>48</sup>, İslam'ın iktisadi faaliyetlere ilişkin temel yasaklarından biridir. Akdin kuruluşu esnasında somut iktisadi bir değere karşılık olmaksızın tek taraflı yarar sağlayan bir şartın ileri sürülmesi ya da bu şekilde elde edilen fazlalık faiz olarak adlandırılır.<sup>49</sup> Faiz ödünç işlemlerde veya alışverişte karşılığı bulunmayan hükmi fazlalıktır.<sup>50</sup>

Faiz için fazlalığın oransal miktarı, muayyen bedeli, basit veya mürekkep faiz olması önemli değildir. Bu durumların hepsinde faiz oluşur. Misli malların misliyle değişimi sonucu bedellerden birinin diğerinden fazla olması ile oluşan fazlalık faizi de; farklı türdeki misli malların biri veresiye olmak üzere değişimi ya da vadeli borçlarda vadeye karşılık alacağın miktarını arttırma olarak ortaya çıkan veresiye faizi de aynı şekilde haramdır. Dolayısıyla bu durumların hepsinde faiz şartı akdi ifsad eder.<sup>51</sup>

## **3- Fasid Akdin Hükümleri**

### **a- Kabzdan Önce Fasid Akdin Hükümleri**

- Fasid akit, mün'akid akittir. Yani hukuki bir varlığa sahiptir.

<sup>45</sup> ÇALIŞ, YAMAN, İslâm Hukuku, 255; Dönmez, "Cehalet", s. 221.

<sup>46</sup> APAYDIN, Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, s. 134; GÜNEY, Cehâlet, s. 497 vd.

<sup>47</sup> EL-HAFÎF, Hukuki İşlemler, s. 273, ÇALIŞ, YAMAN, İslâm Hukuku, s. 257; ÜNSAL, İn'ikâdın Mahiyeti, s. 112.

<sup>48</sup> BAYINDIR, Abdülaziz, Ticaret ve Faiz, 1. Baskı, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 36.

<sup>49</sup> EL-MAVSİLÎ, el-Muhtâr, s. 161; ÖZSOY, İsmail, "Faiz", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. XII, İstanbul, 1995, s. 110.

<sup>50</sup> EL-MEYDÂNÎ, Kudûrî Şerhi, c. 1, s. 338.

<sup>51</sup> ÇALIŞ, "Borçlar Hukuku", s. 430.



- Kabzdan, akit mahallinin tesliminden önce hiçbir hukuki sonuç doğurmaz. Şüf'a hakkı işletilmez, taraflar malı ve bedeli vermeye zorlanamaz.<sup>52</sup>

- Bu haliyle akdin geçerlilik kazanması için fesad sebebi giderilmeli ya da akit feshedilmelidir. Akit feshedilirken satılan malın mevcut olması şarttır.<sup>53</sup>

-Taraflarca akdin feshedilmemesi durumunda ilgili organ tarafından fasid akit feshedilebilir.<sup>54</sup>

### **b- Kabzdan Sonra Fasid Akdin Hükümleri**

Kabz satıcının izni ile olmalıdır. Aksi halde kabzın gerçekleştiğini söyleyemeyiz.<sup>55</sup>

- Domuz veya şarabın bedel olması gibi fesadın bedelden kaynaklandığı durumlarda kabz gerçekleşmiş olsa bile, bedel akdin unsurlarından olduğu için,<sup>56</sup> fesih hakkı her iki taraf için de geçerliliğini sürdürür. Fesad bedele raci ise kabzdan fesih hakkı kabzdan önceki durum gibidir.<sup>57</sup>

- Alıcı bazı tasarruflarda bulunmuşsa bu durumda akdin feshedilmesi kabiliyeti sona erer. İlk satıcı malı birinci alıcıdan da, ikinci alıcıdan da geri alamaz. Bu durumlarda üçüncü bir şahsın hakkı iptal edilmiş olmaması için de akit feshedilemez.<sup>58</sup> Ancak tasarrufun feshine imkan varsa fesholur. Mesela: Kira akdi özür sebebiyle feshedilebilir ardından da malik fesad sebebiyle satışı feshedebilir. Fesadı ortadan kaldırmak kira akdinin fesih için yeterli bir özürdür.<sup>59</sup>

- Mevzuun değişikliğe uğraması halinde ise mevzuun eksilmesi feshe mani değildir. Ancak kavrulmuş una alıcı tarafından yağ eklenmesi gibi bir artış olmuş ve bu artışı ana maldan ayırmak mümkün değilse yine bu durum feshe manidir. Pamuğu ip yapmak gibi akit mahalli üzerindeki değişiklikler de feshe manidir.<sup>60</sup>

- Mecelle 371. maddede<sup>61</sup> de belirtildiği gibi fasid akilde satılan şeyi teslim alan kişi malik olduğu için o mal üzerindeki tasarrufları geçerlidir.<sup>62</sup> Ancak müşterinin nezdinde mala gelen zarar durumunda müşteri tazminle mükellef olur.<sup>63</sup>

<sup>52</sup> KARAMAN, Hayreddin, Mukayeseli İslam Hukuku, İz Yayıncılık, 9. Baskı, İstanbul, 2016, c. 2, s. 256.

<sup>53</sup> EL-MAVSİLÎ, el-Muhtar, s. 155.

<sup>54</sup> ÇALIŞ, YAMAN, İslâm Hukuku, s. 261; KARAMAN, Mukayeseli İslam Hukuku, c. 2, s. 256.

<sup>55</sup> ZUHAYLÎ, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, c. 5, s. 349; KARAMAN, Mukayeseli İslam Hukuku, c. 2, s. 256, 257; CİN, Halil, AKGÜNDÜZ, Ahmed, Türk Hukuk Tarihi, OSAV Yayınları, İstanbul, 2017, s. 614.

<sup>56</sup> KARAMAN, Mukayeseli İslam Hukuku, c. 2, s. 257.

<sup>57</sup> APAYDIN, Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, s. 138.

<sup>58</sup> KAHVECİ, İslâm Borçlar Hukuku, s. 118.

<sup>59</sup> ZUHAYLÎ, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, c. 5, s. 351.

<sup>60</sup> KARAMAN, Mukayeseli İslam Hukuku, c. 2, s. 259.

<sup>61</sup> Mecelle m. 371: "*Bey'i-fâsid inde'l-kabz hüküm ifâde eder.*

*Yani müşteri bâyi'in izniyle mebî'i kabzettikde ona mâlik olur.*

*Binâen aleyh bey'i fâsid ile iştira olunan mebî' müşteri indinde telef olsa zamân lâzım gelir. Şöyle ki, misliyyâtdan ise mislini ve kıyemiyâtadan ise yevm-i kabzındaki kıymetini müşterinin bâyi'e vermesi lâzım*

- Müşteri fasid akilde kararlaştırılan semeni ödemeyecek, malı teslim aldığı gündeki kıymetini veya malın mislini ödeyecektir.<sup>64</sup>

- Akdi fasid kılan diğer sebeplerden ayrı olarak ikrah durumunda ikraha maruz kalmayan alıcının kabzdan sonra fesih hakkı sakit olurken, ikrah dışındaki sebeplerle fasid olan akitlerde tarafların her ikisinin de fesih hakkı bulunmaktadır. Ayrıca ikrah nedeniyle fasid olan bir akitte, alıcının tasarruflarda bulunması durumunda ikraha maruz kalan satıcının fesih hakkı düşmez.<sup>65</sup> Fasid bir akdin fesad vasfı, tarafların icazetiyle ortadan kalkmazken, ikrah sebebiyle fasid olan akitlerde ikrah halinin ortadan kalkmasının ardından ikraha maruz kalan tarafın icazetiyle fasid akit sahih hale gelir.<sup>66</sup>

## II. KISMİ HÜKÜMSÜZLÜK MÜEYYİDESİ VE FESAD MÜEYYİDESİ İLE MUKAYESESİ

### A. KISMİ HÜKÜMSÜZLÜK TANIMI

Hükümsüzlük kesin hükümsüzlük (mutlak butlan) ve kısmi hükümsüzlük (kısmi butlan) olmak üzere ikiye ayrılarak incelenir. Kesin hükümsüz olan bir sözleşme İslam hukukunda batıl olan bir sözleşme gibi başlangıçtan itibaren geçersiz bir hukuki işlemdir, hiçbir zaman geçerlilik kazanamaz ve hiçbir hukuki sonuç da doğurmaz.<sup>67</sup> Kesin hükümsüzlük hali TBK madde 27/1'de şu şekilde ifade edilmiştir: “*Kanunun emredici hükümlerine, ahlaka, kamu düzenine, kişilik haklarına aykırı veya konusu imkânsız olan sözleşmeler kesin olarak hükümsüzdür.*” Bu maddeden de anlaşıldığı üzere sözleşme özgürlüğünün bazı sınırlamaları vardır ve bu sınırlamalara aykırı olan sözleşmeler hükümsüzlük yaptırımını ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu sınırlamaları maddeler halinde şu şekilde ifade edebiliriz:

-Sözleşmenin konusu kanunun emredici kurallarına aykırı olamaz: Emredici hukuk kuralları ise tarafların aksini kararlaştırmalarının caiz olmadığı, aynen uymakla mükellef oldukları kurallardır.<sup>68</sup>

-Sözleşmenin konusu kamu düzenine aykırı olamaz: Sözleşmenin konusu kamu düzenine aykırı ise aslında emredici hukuk kurallarına aykırı görüleceği için kamu düzenine aykırılık emredici hukuk kurallarına aykırılığın kapsamına girer ancak bazen somut bir hukuk kuralı bulunmasa da sözleşme kamu düzenine aykırı olabilir.<sup>69</sup> Kamu düzeni, net bir tanımı

*gelir*”. ; AKGÜNDÜZ, Ahmed, Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, 2. Baskı, OSAV Yayınları, İstanbul, 2017, s. 130.

<sup>62</sup> ÇEKER, Fıkıh Dersleri, s. 98.

<sup>63</sup> Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, çev: Raşit Gündoğdu, Osman Erdem, İstanbul, 2017, c. 1, s. 555.

<sup>64</sup> EL-MEYDÂNÎ, Kudûrî Şerhi, c. 1, s. 325; ZUHAYLÎ, İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi, c. 5, s. 348. ; KAHVECİ, İslâm Borçlar Hukuku, s. 138.

<sup>65</sup> KARAMAN, Mukayeseli İslam Hukuku, c. 2, s. 261.

<sup>66</sup> CİN, AKGÜNDÜZ, Hukuk Tarihi, s. 615; APAYDIN, Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, s. 136.

<sup>67</sup> AKGÜNDÜZ, İslam ve Osmanlı Hukûku Külliyyâtı. , s. 239; ÇALIŞ, YAMAN, İslâm Hukuku, s. 261; EREN, Borçlar Genel, s334.

<sup>68</sup> AKINTÜRK, Turgut, ATEŞ, Derya, Borçlar Hukuku Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri, 26. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 62; OĞUZMAN, M. Kemal, ÖZ, M. Turgut, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 14. Baskı, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2016, c. I, s. 82.

<sup>69</sup> OĞUZMAN, ÖZ, Borçlar Hukuku, c. I, s. 83.

yapılamasa da, “bir toplumda bireylerin kamu yararı gereğince kesin surette uymakla yükümlü sayıldıkları kurallar”<sup>70</sup> şeklinde ifade edilebilir.

-Sözleşmenin konusu kişilik haklarına aykırı olamaz: Kişilik haklarına aykırı bir hüküm barındıran sözleşme esas olarak emredici hukuk kurallarına da aykırı olmuş olur. Kişilik hakları, manevi çıkarların bütünü olarak ifade edilen kişiliği korumaya yarayan haklara denir.<sup>71</sup>

-Sözleşmenin konusu ahlaka aykırı olamaz: Ahlaka aykırılık durumunda da aslında yine bir emredici hukuk kuralına aykırılıktan bahsedilebilir. “Ahlak; bir toplumda iyilik ve kötülük hakkında oluşan değer yargılarına göre yapılması ve yapılmaması gereken davranışlara ilişkin kurallar bütünüdür.”<sup>72</sup>

-Sözleşmenin konusu imkansız olamaz: Sözleşme yapıldığı sırada edimlerden birinin objektif olarak (herkes için) imkansız olması durumunda sözleşme kesin hükümsüzdür. Bu imkansızlık fiili veya hukuki imkansızlık olabilir.<sup>73</sup> Konunun sonradan imkansız olması halinde ise hükümsüzlükten değil başka sonuçlardan söz ederiz.<sup>74</sup>

-Şekle aykırılık bulunmamalıdır. Borçlar hukukunda sözleşmeler açısından şekilsizlik kuralı şekil istisnadır. Ancak bir sözleşme için kanunda özel bir şekil öngörülmüşse bu kurala uymak gerekir. Aksi halde geçersizlik müeyyidesi ile karşılaşılabılır.<sup>75</sup>

-Muvazaa olmamalıdır. Tarafların yapıkları sözleşmenin hiç hüküm doğurmaması için veya görünüşteki sözleşmenin değil de başka bir sözleşmenin hükümlerini doğurması için anlaşmaları halinde muvazaadan bahsedilir. Bu durumlarda irade ve hukuki işlem arasında bir uygunsuzluk meydana getirilmiş olur. Muvazaa barındıran sözleşme, muvazaa nedeniyle hükümsüzlük yaptırımına tabi olur. Ancak muvazaalı sözleşme başka bir sözleşmeyi gizlemek için yapılmışsa bu durumda tarafların yapmak istedikleri sözleşme geçerlilik şartlarına uygun olduğu takdirde geçerlidir.<sup>76</sup>

-İrade beyanında bulunan kişi ehliyetli olmalıdır. Hukuki işlemi yapan kişi o hukuki işlem için gerekli olan ehliyete sahip olmak zorundadır. Aksi halde ehliyetsiz kişinin yapmış olduğu hukuki işlem kesin hükümsüzlük yaptırımıyla karşılaşır.<sup>77</sup>

Hükümsüzlük kesin ve kısmi hükümsüzlük olmak üzere ikiye ayrılır. Kısmi hükümsüzlük TBK madde 27/2’de şu şekilde belirtilmiştir: “Sözleşmenin içerdiği hükümlerden bir kısmının hükümsüz olması, diğerlerinin geçerliliğini etkilemez. Ancak, bu hükümler olmaksızın sözleşmenin yapılmayacağı açıkça anlaşılırsa, sözleşmenin tamamı kesin olarak hükümsüz

<sup>70</sup> AKINTÜRK, ATEŞ, Borçlar Hukuku, s. 62.

<sup>71</sup> BİLGE, Necip, Hukuk Başlangıcı, 31. Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s. 228.

<sup>72</sup> BİLGE, Hukuk Başlangıcı, s. 9.

<sup>73</sup> OĞUZMAN, ÖZ, Borçlar Hukuku, c. I, s. 88.

<sup>74</sup> HATEMİ, Hüseyin, GÖKYAYLA, Emre, Borçlar Hukuku Genel Bölüm, 3. Baskı, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2015, s. 80.

<sup>75</sup> KAYIHAN, Şaban, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 4. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2014, s. 140.

<sup>76</sup> OĞUZMAN, ÖZ, Borçlar Hukuku, c. I, s. 127 vd.

<sup>77</sup> KILIÇOĞLU, Ahmet M. , Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 20. Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016, s. 103.

olur.” Kısmi hükümsüzlükte hükümsüzlük sebebi sözleşmenin tamamını değil yalnızca bir kısmını hükümsüz kılmaktadır. Kısmi hükümsüzlük için objektif ve sübjektif olmak üzere iki şart vardır.

### 1- Objektif Şart

Objektif şart sözleşmenin konusunun veya bazı kısımlarının yukarıda saymış olduğumuz, emredici hükümlere, kamu düzenine, ahlaka, kişilik haklarına aykırılık taşıması veya konunun imkansız olmasıdır. Kesin hükümsüzlük ile kısmi hükümsüzlükte aynı şartları saymış olsak da aradaki farklılık sözleşmenin bölünebilen bir sözleşme olup olmamasıyla ilgili olarak kendini göstermektedir. Eğer sözleşme bölünemeyen bir sözleşme ise kısmi hükümsüzlükten hiç bahsedemeyiz ve saydığımız özellikleri taşıyan sözleşmeyi kesin hükümsüz kabul ederiz. Fakat sözleşme bölünebilen bir sözleşme ise, hükümsüz kısım dışında kalan bölümler, bağımsız bir edim veya işlem niteliği gösterebileceği için hükümsüz kısma bağlı olmaksızın hüküm ifade edebilirler ve bu durumda kısmi hükümsüzlükten bahsetmiş oluruz. Semen bölünebildiği sözleşmeler veya sürekli sözleşmeler, kısmi hükümsüzlük müeyyidesi ile karşılaşılabileceğimiz, bölünebilen sözleşmelere örnek olarak verilebilir. İki tarafa tam borç yükleyen sözleşmeler edim ile karşı edim birbiriyle değişim ilişkisi içerisinde bir bütünlük oluşturduğu için kısmi hükümsüzlük söz konusu olmaz. Sözleşmenin asli unsuru olan icap ve kabul de buna benzer şekilde sözleşmenin bölünebilen kısmı olarak kabul edilemez.<sup>78</sup>

Kısmi hükümsüzlüğe objektif şart yönünü düşünerek örnek verecek olursak eğer: Bir işçinin 20 yıl çalışmak üzere yaptığı bir iş sözleşmesini gösterebiliriz. Bu iş sözleşmesi ahlaka aykırı hüküm barındırmaktadır ve bu nedenle geçersiz olacaktır. Ancak burada sözleşmeyi tamamen geçersiz kılmak yerine işçinin çalışmayı taahhüt etmiş olduğu sürede indirim giderek sözleşmenin o süre için geçerli, o sürenin üzerindeki süreler için geçersiz olduğunu ifade ederiz.<sup>79</sup>

### 2- Sübjektif Şart

Kısmi hükümsüzlüğün sübjektif şartı ise taraf iradesidir. Taraflar sözleşmenin kurulması esnasında sözleşmenin bazı kısımlarının hükümsüzlük yaptırımına tabi olduğunu biliyorlarsa veya bu kısımların hükümsüz olabileceği yönünde bir şüpheleri varsa kısmi hükümsüzlük müeyyidesi uygulanamaz. Çünkü bu durumda taraflar sözleşmenin hükümsüz olan kısmını gerçekleştirmek istemişlerdir. Ancak taraflar sözleşmeyi sözleşmenin hükümsüz olan kısmı üzerinden değil de diğer kısımları üzerinden kurmayı arzulamışlarsa sözleşme bu diğer kısımlar açısından kurulmuş olur. Görüldüğü gibi taraf iradesi gerçek bir irade olabileceği gibi farazi bir irade de olabilmektedir. Ancak kısmi hükümsüzlük için yalnızca farazi iradeler buna elverişli olduğu zaman sübjektif şart gerçekleşmiştir diyebiliriz. Yani kısmi hükümsüzlük için

<sup>78</sup> EREN, Borçlar Genel, s338.

<sup>79</sup> Kanunda düzenlenmiş birkaç örnek: TBK madde 182- Taraflar, cezanın miktarını serbestçe belirleyebilirler. Asıl borç herhangi bir sebeple geçersiz ise veya aksi kararlaştırılmadıkça sonradan borçlunun sorumlu tutulamayacağı bir sebeple imkânsız hâle gelmişse, cezanın ifası istenemez. Ceza koşulunun geçersiz olması veya borçlunun sorumlu tutulamayacağı bir sebeple sonradan imkânsız hâle gelmesi, asıl borcun geçerliliğini etkilemez.

Hâkim, aşırı gördüğü ceza koşulunu kendiliğinden indirir.

TBK madde 525- Sözleşmede aşırı bir ücret kararlaştırılmışsa, borçlunun istemi üzerine, bu ücret hâkim tarafından hakkaniyete uygun olarak indirilebilir.

tarafların iradesinin hükümsüz bölüm olmaksızın da sözleşmeyi kurma yönünde olduğunu belirleyebilmemiz gerekmektedir.<sup>80</sup>

Tarafların iradesini hakim araştırıp bulur. Hakim, eğer taraflardan birinin dahi kısmi hükümsüzlük durumunu bilmesi halinde sözleşmeyi kurmayacağı kanısına varırsa, artık sözleşme kısmi hükümsüz değil kesin hükümsüz sayılmalıdır.

Kısmi hükümsüzlüğü sözleşmenin bir kısmı hükümsüz olduğu zaman zarar görecektaraf ileri sürmelidir. Kısmi hükümsüzlük halinde zarar görecektaraf sözleşmenin kalan kısmıyla sürdürülmesinde ısrar ederse hakim kesin hükümsüzlük kararı veremez.

## **B- KISMİ HÜKÜMSÜZLÜĞÜN HÜKÜM VE SONUÇLARI**

Kısmi hükümsüzlük ile ilgili olan düzenleme, emredici değil, tamamlayıcı bir düzenleme olduğu için taraflar sözleşmenin bir kısmının hükümsüz kalması halinde tamamının hükümsüz kalacağına dair, hükümsüz olan kısmın yedek bir kısım ile değiştirilmesine dair veya ilgili kısmın hükümsüz sayılıp sözleşmenin ayakta tutulmasına dair bir anlaşma yapmadıkları takdirde uygulama alanı bulacaktır. Buna göre arada başka bir anlaşma olmadığı takdirde eğer tarafların sözleşmenin sakat olan bölümü olmaksızın da sözleşmeyi ayakta tutacakları farazi iradelerinden anlaşılıyorsa ve sözleşme bölünebilen bir sözleşme olup da buna uygunsuz sözleşmenin ilgili kısmı hükümsüz sayılacak, kalan kısmı ayakta tutulacaktır. Aksi halde sözleşme kesin hükümsüzlük müeyyidesine uğrayacaktır.

Sözleşmenin hükümsüz olan kısımlarının çıkarılıp kalan kısmının ayakta tutulması haline yatay (basit) kısmi hükümsüzlük denir. Sözleşmenin hükümsüz olan kısmının yerine yedek hükümlerin ikame edileceği durumlar değiştirilmiş kısmi hükümsüzlük şeklinde ifade edilir. Sözleşmenin nicel kısımlarının indirim veya ihlal edilen normun daraltmaya, sınırlamaya imkan vermesi durumlarında ise düşey kısmi hükümsüzlükten (indirim yaptırımından) bahsedilir.<sup>81</sup>

Kısmi hükümsüzlük hallerinde, sözleşmenin hükümsüz olması nedeniyle zarara uğrayan taraf, karşı taraf kusurluysa sözleşme öncesi sorumluluk hükümlerine göre bu zararını tazmin ettirebilir.<sup>82</sup>

## **C- FESAD MÜEYYİDESİ VE KISMİ HÜKÜMSÜZLÜK MÜEYYİDESİNİN MUKAYESESİ**

Kısmi hükümsüzlük müeyyidesi sadece bölünebilen akitlerde söz konusuysa, fesad müeyyidesi bölünüp, bölünemeyen ayrımı yapmaksızın karşılıklı borçlanma veya mülkiyetin intikali sonucunu doğuran malî akitlerde söz konusudur.<sup>83</sup>

<sup>80</sup> EREN, Borçlar Genel, s. 341.

<sup>81</sup> KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, Necip, HATEMİ, Hüseyin, SEROZAN, Rona, ARPACI, Abdülkadir, Borçlar Hukuku Genel Bölüm, 7. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2017, c. 1, s. 603 vd. ; KIRKBEŞOĞLU, Nagehan, Türk Özel Hukukunda Kısmi Hükümsüzlük, (Doktora Tezi), İstanbul, 2010, s. 158 vd; HATEMİ, GÖKYAYLA, Borçlar Hukuku, s. 87.

<sup>82</sup> EREN, Borçlar Genel, s. 343.

<sup>83</sup> CİN, AKGÜNDÜZ, Hukuk Tarihi, s. 614.

Kısmi hükümsüzlük halinde, taraflar bölünebilen bir sözleşmeyi hükümsüz olan kısım çıkarıldıktan veya değiştirildikten sonra ayakta tutabilirler. Fesad halinde de tarafların, akdi fasid kılan kısmı çıkarmaları veya değiştirmeleri sonucu akdi ayakta tutma imkanları mevcuttur.<sup>84</sup>

Bedele raci olmayan bir fesadı ile sürecek olan taraf hususunda Ebu Hanide ve Ebu Yusuf her iki tarafı da işaret ederken, İmam Muhammed yalnızca lehine şart koyulan tarafı işaret etmektedir.<sup>85</sup> Kısmi hükümsüzlüğü ise akdin bir kısmı hükümsüz olduğu zaman zarar görecektaraf ileri sürmelidir. Eğer zarar gören taraf bu durumdan razı ise hakim kısmi hükümsüzlük kararı veremez.

Kabzın kısmi hükümsüzlüğün ileri sürülmesine temel olarak bir etkisi yoktur. Ancak kabz, yukarıda değindiğimiz bazı istisnaî durumlar haricinde fesadın ileri sürülmesine engel olmaktadır.

### **III- İPTAL EDİLEBİLİRLİK MÜEYYİDESİ VE FESAD MÜEYYİDESİ İLE MUKAYESESİ**

#### **A- İPTAL EDİLEBİLİRLİK TANIMI**

İptal edilebilirlik müeyyidesine tabi olan sözleşme batıl bir sözleşme gibi kurulmuştur. Ancak batıl bir sözleşmenin aksine iptal edilebilir olan sözleşme, kurulduğu andan itibaren geçerli olup hüküm ve sonuçlarını meydana getirir.<sup>86</sup> İptale tabi olan bu sözleşme ancak iptal hakkına sahip olan tarafın istemesi halinde ortadan kaldırılır. Bu ortadan kaldırma olayı ise geçmişe etkili olarak meydana gelir. Bu şekilde ortadan kaldırma durumuna iptal denir.<sup>87</sup>

İptal ancak geçerli olan sözleşmelerde mevcuttur dolayısıyla askıda geçersizlik ve askıda geçerlilik şeklinde iki ayrı müeyyideye ayırmaya gerek yoktur. İptale tabi olan sözleşme askıda geçerli yani bozucu bir şarta bağlı olarak geçerli bir sözleşmedir.<sup>88</sup> Bu sözleşme gerek ilgili sakatlığın düzeltilmesiyle gerekse iptal hakkının kullanılmaması veya bu haktan feragat edilmesiyle iptale tabi bir sözleşme konumundan çıkarılabilir.<sup>89</sup> Bu yolla askıda geçerli olarak kurulmuş olan sözleşme tamamen geçerli hale getirilmiş olur.

İptal hakkına tabi olan sözleşmenin iptali taraflardan birinin irade açıklamasıyla veya dava yoluyla gerçekleştirilir. Tarafların irade açıklamasıyla kullanılan iptal hakkı karşı tarafın hakimiyet alanına varmasıyla sonuçlarını doğurur. Bu irade beyanı bir şekle tabi değildir. İptal hakkı hukuki niteliği itibariyle bozucu yenilik doğuran bir haktır ve bu nedenle şarta bağlı olarak kullanılamayacağı gibi kullanıldıktan sonra rücu da edilemez.

İptal hakkı yalnızca taraflar arasında hüküm ifade edip sonuç doğuran bir haktır. Bu hak ancak sözleşmenin tarafı olan kişilerce kullanılabilir. Sözleşmenin tarafı olmayan kişiler

<sup>84</sup> EL-MAVSİLÎ, el-Muhtar, s. 155.

<sup>85</sup> EL-KÂSÂNÎ, c. V, s. 300; APAYDIN, Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, s. 138.

<sup>86</sup> Aksi görüş için bkz. OĞUZMAN, ÖZ, Borçlar Hukuku, c. I, s. 118; KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, HATEMİ, SEROZAN, ARPACI, Borçlar Hukuku, s. 589.

<sup>87</sup> EREN, Borçlar Genel, s343.

<sup>88</sup> EREN, Borçlar Genel, s. 343.

<sup>89</sup> OĞUZMAN, ÖZ, Borçlar Hukuku, c. I, s. 178.

menfaatlerinin olup olmadığına bakılmaksızın bu hakkı kullanamazlar. Bu nedenle iptal edilebilirlik müeyyidesine nispi butlan da denilmektedir. İptal hakkını hükümsüzlük müeyyidelerinden farklı olarak hakim de re'sen göz önüne alamaz.<sup>90</sup> İptal hakkını sözleşmenin tarafı olmayan kişiler kullanamasa da bu hak mirasçılara geçebilir. Ancak bu hakkın iptale tabi olan hukuki işlemde bağımsız olarak devri mümkün değildir. Bu hakkın devri ancak asıl hakla birlikte mümkün hale gelir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi iptal hakkı gerekli süre içerisinde kullanılmazsa sözleşme iptale tabi bir sözleşme olmaktan çıkar daha sonra iptal edilemez. Çünkü bu ileri sürülebilecek olan süre hak düşürücü bir süredir.<sup>91</sup>

İptal edilebilirlik müeyyidesinin en çok karşımıza çıktığı haller yanılma(hata), aldatma(hile), kokutma(ikrah), aşırı yararlanma(gabin) olarak gösterilebilir.<sup>92</sup> İptal edilebilirlik müeyyidesinin kullanım alanlarını görmek adına bu hallere biraz değinmemiz gerekmektedir.

### **1- Yanılma (Hata)**

Bir kelimeye farklı bir anlam yüklenmesi, haberci gibi bir vasıta ile iradenin muhataba bildirilmesi durumunda vasıtanın hatası gibi hallerde, irade ile beyan arasında bilmeksizin ve istemeksizin uygunsuzluk ortaya çıkabilir. Bu gibi durumlarda hatadan bahsederiz.

Hata ile ilgili olarak, TBK madde 30'da "*Sözleşme kurulurken esaslı yanılmaya düşen taraf, sözleşme ile bağlı olmaz.*" şeklinde bir düzenleme mevcuttur. Bu düzenlemeden de anlaşıldığı üzere yanılma esaslı ve esaslı olmayan yanılma şeklinde ikiye ayrılarak incelenir. Esaslı yanılma halinde sözleşme iptal edilebilirken esaslı olmayan yanılma durumunda sözleşme iptal edilebilir değildir. Esaslı yanılmanın ne olduğunu belirlerken subjektif ve objektif görüşe göre iki farklı tanım karşımıza çıkar. Subjektif görüşe göre esaslı yanılma, yanılan kişinin, gerçek durumu biliyor olsaydı içine düşmeyeceği yanılmadır. Objektif görüşe göre ise, yanılan kişinin düşünceleri değil o iş çevresindeki teamül, anlayış, uygulama göz önüne alınır ve makul bir değerlendirmeye yanılmanın esaslı olup olmadığı tespit edilir.<sup>93</sup>

Her ne kadar sayılanlarla sınırlı olmasa da esaslı yanılmanın kanunda gösterilmiş bazı şekilleri vardır. Bunları kısaca ele alacağız.

#### **a- Esaslı Sayılan Açıklamada Yanılmalar<sup>94</sup>**

##### **aa- Hukuki İşlemin Niteliğinde Yanılma**

Belirli bir hukuki işlem için irade beyanında bulunulurken yanlışlıkla başka bir hukuki işlem için beyanda bulunulması halidir. Yani hukuki işlemin türünde yanılmaya düşülmesi

<sup>90</sup> KILIÇOĞLU, Borçlar Hukuku, s. 101.

<sup>91</sup> EREN, Borçlar Genel, s. 344.

<sup>92</sup> AYAN, Mehmet, Borçlar Hukuku (Genel Hükümler), 11. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2016, s. 129.

<sup>93</sup> AKINCI, Şahin, Borçlar Hukuku Bilgisi Genel Hükümler, 7. Baskı, Sayram Yayınevi, Konya, 2013, s. 94, 95.

<sup>94</sup> Bkz. HATEMİ, GÖKYAYLA, Borçlar Hukuku, s. 93 vd. ; KAYIHAN, Borçlar Hukuku, s. 169 vd. ; EREN, Borçlar Genel, s. 382 vd. ; KILIÇOĞLU, Borçlar Hukuku, s. 203 vd; KOCAYUSUPPAŞAOĞLU, HATEMİ, SEROZAN, ARPACI, Borçlar Hukuku, s. 397 vd.

durumudur. Bu durum TBK 31/1-a'da "*Yanılan, kurulmasını istediği sözleşmeden başka bir sözleşme için iradesini açıklamışsa.*" şeklinde düzenlenerek esaslı yanılma olarak sayılmıştır.

#### **bb- Hukuki İşlemin Konusunda Yanılma**

Bu halde yanılmaya düşen kişi gerçekte istediği şeyden başka bir şey için iradesini açıklamıştır. Bu durum TBK madde 31/1-b'de "*Yanılan, istediğinden başka bir konu için iradesini açıklamışsa.*" şeklinde düzenlenerek esaslı hata sayılmıştır.

#### **cc- Karşı Tarafın Şahsında Kimliğinde Yanılma**

Karşı tarafın kimliğinin önem taşıdığı durumlarda muhatabın kimliğinde yanılarak beyan yöneltmek istenen muhatap yerine başka bir muhataba beyanın yöneltilmesi halidir.<sup>95</sup> TBK madde 31/1-c'de "*Yanılan, sözleşme yapma iradesini, gerçekte sözleşme yapmak istediği kişiden başkasına açıklamışsa.*" şeklinde şahısta yanılma esaslı yanılma halleri içerisinde düzenlenmiştir.

#### **dd- Karşı Tarafın Niteliklerinde Yanılma**

Avukat zannıyla gerçekte avukat olmayan biriyle vekalet sözleşmesi yapılması durumunda olduğu gibi karşı tarafın niteliğinde hataya düşülen durumdur. Bu durum, TBK madde 31/1-d'de "*Yanılan, sözleşmeyi yaparken belirli nitelikleri olan bir kişiyi dikkate almasına karşın başka bir kişi için iradesini açıklamışsa.*" şeklinde düzenlenerek esaslı yanılma sayılmıştır.

#### **ee- Miktarda Yanılma**

Bir malın adedine 10 lira istenmesi gerekirken yanlışlıkla 100 lira istenmesi gibi durumlarda ortaya çıkan yanılmadır. Bu durum, TBK madde 31/1-e'de "*Yanılan, gerçekte üstlenmek istediğinden önemli ölçüde fazla bir edim için veya gerçekte istediğinden önemli ölçüde az bir karşı edim için iradesini açıklamışsa.*" şeklinde düzenlenerek esaslı hata olarak sayılmıştır.

Ancak bu yanılma basit hesap yanlışlığı şeklinde ortaya çıkmışsa, esaslı hata sayılmaz ve düzeltilmekle yetinilir. TBK madde 31/2 basit hesap yanlışlıkları için şu düzenlemeyi getirmiştir: "*Basit hesap yanlışlıkları sözleşmenin geçerliliğini etkilemez; bunların düzeltilmesi ile yetinilir.*"

#### **b- Esaslı Sayılan Saikte Yanılmalar**

Kural olarak tarafı sözleşme yapmaya sevk eden durumlardaki yanılmalar esaslı yanılma sayılmazlar. Ancak kanunda belirli şartları taşıyan saikte yanılmalar esaslı yanılma olarak kabul edilmişlerdir. TBK madde 32'de bu durum şu şekilde düzenlenmiştir: "*Saikte yanılma, esaslı yanılma sayılmaz. Yanılanın, yanıldığı saiki sözleşmenin temeli sayması ve bunun da iş ilişkilerinde geçerli dürüstlük kurallarına uygun olması hâlinde yanılma esaslı sayılır. Ancak bu durumun karşı tarafça da bilinebilir olması gerekir.*" Düzenlemede de görüldüğü üzere saikte yanılmanın esaslı yanılma sayılabilmesi için şu şartlar gerçekleşmiş olmalıdır:<sup>96</sup>

<sup>95</sup> AKINCI, Borçlar Hukuku, s. 96, 97.

<sup>96</sup> KILIÇOĞLU, Borçlar Hukuku, s. 207; AYAN, Borçlar Hukuku, s. 217, 218; OĞUZMAN, ÖZ, Borçlar Hukuku, c. I, s. 99.



- Kişi sözleşmenin saikinde yanılmış olmalı,
- Yanılmanın konusu, yanılan tarafça sözleşmenin temel unsuru olarak kabul edilmeli,
- Yanılan taraf bu durum yüzünden sözleşme yapmış olmalı,
- Yanılmanın konusu, iş ilişkilerinde geçerli olan dürüstlük kuralları gereğince de sözleşmenin esaslı unsuru olarak kabul edilebilmeli,
- Bu durum karşı tarafça bilinebilir olmalıdır.

### **c- İletmede Yanılma**

İrade beyanının yanlış iletilmesi sonucunda ortaya çıkan yanılma durumudur. TBK madde 33'de şu şekilde düzenlenmiştir: “Sözleşmenin kurulmasına yönelik iradenin haberci veya çevirmen gibi bir aracı ya da bir araç tarafından yanlış iletilmiş olması hâlinde de yanılma hükümleri uygulanır.”

### **2- Aldatma (Hile)**

Taraflardan birinin veya onun faydasına olarak üçüncü bir kişinin davranışı ile diğer tarafın belirli bir yönde irade beyanında bulunmasını sağlamak gayesiyle, diğer tarafta yanlış bir fikir, kanaat oluşturması veya kasten yanlış kanaatin devamını sağlamasına aldatma denir.<sup>97</sup> Aldatma, TBK madde 36'da şu şekilde düzenlenmiştir: “Taraflardan biri, diğerinin aldatması sonucu bir sözleşme yapmışsa, yanılması esaslı olmasa bile, sözleşmeyle bağlı değildir.”

Üçüncü bir kişinin aldatması sonucu bir sözleşme yapan taraf, sözleşmenin yapıldığı sırada karşı tarafın aldatmayı bilmesi veya bilecek durumda olması hâlinde, sözleşmeyle bağlı değildir.”

Düzenlemede de görüldüğü için aldatmanın gerçekleşmesi için bulunması gereken unsurlar mevcuttur. Bunlar şu şekilde sayılabilir:<sup>98</sup>

-Aldatma fiili: Bu fiil yapma fiili gibi olumlu bir davranış olabileceği gibi yapmama, kaçınma fiili gibi olumsuz bir davranış da olabilir.

-Aldatma kastı: Taraflardan biri veya onun yararına üçüncü kişi diğer tarafı bilerek ve isteyerek aldatmış olmalıdır.

-Uygun illiyet bağı: Sözleşme aldatma fiilinin etkisi ile yapılmış olmalıdır.

Tarafın aldatmasından farklı olarak üçüncü kişinin aldatması durumunda sözleşmenin iptal edilebilir olması için ayrıca bu aldatmadan yararlanan (aldatılmayan) tarafın haberdar olması gerekmektedir. Aksi halde bu sözleşme iptale tabi olmaksızın geçerli olur.<sup>99</sup>

<sup>97</sup> OĞUZMAN, ÖZ, Borçlar Hukuku, c. I, s. 109; AYAN, Borçlar Hukuku, s. 222; AKINCI, Borçlar Hukuku, s. 101.

<sup>98</sup> EREN, Borçlar Genel, s. 397 vd. ; KILIÇOĞLU, Borçlar Hukuku, s. 219 vd. ; AYAN, Borçlar Hukuku, s. 222; AKINCI, Borçlar Hukuku, s. 101.

### 3- Korkutma (İkrah)

Korkutma, taraflardan birini bir hukuki işlem yapması için karşı tarafın veya bir üçüncü kişinin hukuka aykırı şekilde korkutması veya mevcut olan bir korkudan yararlanması durumudur.<sup>100</sup> Korkutma TBK madde 37 ve 38’de şu şekilde düzenleme altına alınmıştır:

“37- Taraflardan biri, diğerinin veya üçüncü bir kişinin korkutması sonucu bir sözleşme yapmışsa, sözleşmeyle bağlı değildir.

*Korkutan bir üçüncü kişi olup da diğer taraf korkutmayı bilmiyorsa veya bilecek durumda değilse, sözleşmeyle bağlı kalmak istemeyen korkutulan, hakkaniyet gerektiriyorsa, diğer tarafa tazminat ödemekle yükümlüdür.*

38- Korkutulan, içinde bulunduğu durum bakımından kendisinin veya yakınlarından birinin kişilik haklarına ya da malvarlığına yönelik ağır ve yakın bir zarar tehlikesinin doğduğuna inanmakta haklı ise, korkutma gerçekleşmiş sayılır.

*Bir hakkın veya kanundan doğan bir yetkinin kullanılacağı korkutmasıyla sözleşme yapıldığında, bu hakkı veya yetkiyi kullanacağını açıklayanın, diğer tarafın zor durumda kalmasından aşırı bir menfaat sağlamış olması hâlinde, korkutmanın varlığı kabul edilir.”* Düzenlemede de görüldüğü üzere korkutma nedeniyle sözleşmenin iptal edilebilir olması için korkutmanın bazı unsurları barındırması gerekmektedir. Bunları şu şekilde sayabiliriz:

-Sözleşmeyi yapan taraflardan birine veya yakınlarına yönelmiş bir tehlike mevcut olmalıdır. Bu tehlike kişilik haklarına yönelik olabileceği gibi malvarlığı haklarına yönelik de olabilir.<sup>101</sup>

-Korkutma nedeniyle ağır veya yakın bir zarar tehlikesi mevcut olmalıdır. Korkutulanın subjektif durumu, özellikle yaşı, cinsiyeti, bilgi düzeyi göz önüne alınarak tehlikenin ciddiyeti değerlendirilmelidir. Tehlike derhal gerçekleştirilebilecek bir tehlike olmalıdır, uzak tehlikeler dikkate alınmaz.<sup>102</sup>

-Korkutma hukuka aykırı olmalıdır. Korkutma konusu tehlike niteliği itibariyle hukuk düzeninin izin vermediği bir tehlike olmalıdır.

-Korkutma ile sözleşmenin yapılması arasında uygun illiyet bağı bulunmalıdır. Sözleşmenin yapılması korkutma sonucunda olmalıdır.

Üçüncü kişinin korkutması durumunda korkutulan taraf, aldatmada olduğu gibi karşı tarafın bilmesi veya bilmesi gerekmesi şartına da ihtiyaç duymadan sözleşmeyle bağlı değildir.<sup>103</sup>

<sup>99</sup> EREN, Borçlar Genel, s. 400, OĞUZMAN, ÖZ, Borçlar Hukuku, c. I, s. 112, AYAN, Borçlar Hukuku, s. 222.

<sup>100</sup> OĞUZMAN, ÖZ, Borçlar Hukuku, c. I, s. 113, EREN, Borçlar Genel, s. 402, AYAN, Borçlar Hukuku, s. 225.

<sup>101</sup> EREN, Borçlar Genel, s. 403; OĞUZMAN, ÖZ, Borçlar Hukuku, c. I, s. 115; KILIÇOĞLU, Borçlar Hukuku, s. 224; AKINCI, Borçlar Hukuku, s104.

<sup>102</sup> EREN, Borçlar Genel, s. 405; OĞUZMAN, ÖZ, Borçlar Hukuku, c. I, s. 114.

<sup>103</sup> AKINTÜRK, ATEŞ, Borçlar Hukuku, s. 59; HATEMİ, GÖKYAYLA, Borçlar Hukuku, s. 102.

#### 4- Aşırı Yararlanma (Gabin)

Aşırı yararlanma, iki tarafa borç yükleyen sözleşme taraflarından birinin diğer tarafın içinde bulunduğu durumdan yararlanarak sözleşme edimleri arasında kendi lehine, karşı tarafın aleyhine açık bir oransızlığa neden olması durumudur.<sup>104</sup> Aşırı yararlanma TBK madde 28/1'de şu şekilde düzenlenmiştir: *“Bir sözleşmede karşılıklı edimler arasında açık bir oransızlık varsa, bu oransızlık, zarar görenin zor durumda kalmasından veya düşüncesizliğinden ya da deneyimsizliğinden yararlanılmak suretiyle gerçekleştirildiği takdirde, zarar gören, durumun özelliğine göre ya sözleşme ile bağlı olmadığını diğer tarafa bildirerek ediminin geri verilmesini ya da sözleşmeye bağlı kalarak edimler arasındaki oransızlığın giderilmesini isteyebilir.”*

Düzenlemeden de anlaşılacağı üzere aşırı yararlanmanın oluşması için bazı şartlar vardır. Bu şartları şu şekilde belirtebiliriz:

##### a- Objektif şart

Kurulan sözleşmenin edimleri arasındaki açık oransızlıktır. Bu açık oransızlık, sözleşmenin yapıldığı zaman ve yerdeki piyasa ve pazar şartlarına göre mevcut olmalıdır.<sup>105</sup>

##### b- Sübjektif şart

Aşırı yararlanmanın oluşması için birden fazla sübjektif unsurun bir arada bulunması gerekmektedir.

- Sözleşme, zarar görenin özel durumundan faydalanılarak yapılmış olmalıdır. Zarar görenin bu özel (zayıf) durumu, zor durumda kalma (müzayaka) hali, düşüncesizlik (hiffet) hali ve deneyimsizlik (tecrübesizlik) hali olarak kanunda belirtilmiştir. Zor durumda kalma hali, zarar görenin içerisinde bulunduğu, kendisini ağır şartlarla sözleşme yapmaya iten her türlü ekonomik ve kişisel durum olabilir. Düşüncesizlik hali bir kimsenin karakter olarak düşüncesiz bir yapıda olmasını değil, ilgili sözleşme yönünden özen göstermeme ve düşüncesizlik halini ifade eder. Deneyimsizlik hali ise, zarar gören kişinin somut olayla ilgili yeterli genel hayat ve iş tecrübesinin bulunmamasını ifade eder.<sup>106</sup>

- Yararlanma (sömürme) kastı bulunmalıdır. Taraflardan biri, zarar görenin özel durumunu bilmeli ve bu durumdan yararlanıyor olmalıdır.<sup>107</sup>

#### B- İPTAL EDİLEBİLİRLİĞİN SONUÇLARI

Sözleşme iptal edilebilecek olan süre içerisinde iptal edilmeyerek, iptal hakkından feragat edilerek veya ilgili sakatlık giderilerek iptale tabi olmayan bir sözleşme haline getirilebilir.

<sup>104</sup> HATEMİ, GÖKYAYLA, Borçlar Hukuku, s. 105; AYAN, Borçlar Hukuku, s. 191; AKINCI, Borçlar Hukuku, s104.

<sup>105</sup> EREN, Borçlar Genel, s. 418; OĞUZMAN, ÖZ, Borçlar Hukuku, c. I, s. 135; KILIÇOĞLU, Borçlar Hukuku, s. 238.

<sup>106</sup> EREN, Borçlar Genel, s420, 421; OĞUZMAN, ÖZ, Borçlar Hukuku, c. I, s. 135, 136; KILIÇOĞLU, Borçlar Hukuku, s. 235 vd. ; AKINCI, Borçlar Hukuku, s. 107, 108; AYAN, Borçlar Hukuku, s. 193.

<sup>107</sup> EREN, Borçlar Genel, s. 421; KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, HATEMİ, SEROZAN, ARPACI, Borçlar Hukuku, s. 485. AKINCI, Borçlar Hukuku, s. 108.

İlgili tarafın varması gerekli tek taraflı irade beyanıyla iptale tabi olan sözleşme geçmişe etkili olarak ortadan kaldırılabilir. Bu takdirde sözleşme hiç kurulmamış gibi olur ve kesin hükümsüzlükte olduğu gibi hüküm ve sonuçlar ortaya çıkarır. Hukuki sebep iptal edildiği takdirde tasarruf işlemi de geçersiz hale gelir. Bu nedenle gerek aynî haklar gerekse alacak hakları karşı tarafa geçmezler. Daha önce karşı tarafa devredilmiş olan taşınır veya taşınmaz malların maliki iptal beyanıyla devir işlemi ortadan kaldıran kişi olur. Yani tescil veya devir olmasına rağmen karşı taraf malik olamaz. Karşı tarafa geçmiş olan aynî haklar istihkak davasıyla veya bu mümkün olmadığı takdirde sebepsiz zenginleşme davasıyla geri istenebilir.<sup>108</sup> Özellikle karşı tarafın mülkiyet veya alacak hakkını iyiniyetli üçüncü kişiye devretmiş olması veya devraldığı şeyi tüketmiş olması durumlarında gerçek malik veya alacaklı sadece sebepsiz zenginleşme davası açabilir.<sup>109</sup>

Kira veya hizmet sözleşmeleri gibi sürekli edimli sözleşmelerde ise iptal hakkının geçmişe etkili sonular doğurması, taraflar için zor veya iade ve tasfiyesi imkansız durumlar oluşturabilir. Bu nedenle sürekli edimli sözleşmelerde iptal hakkının geleceğe etkili sonuçlar doğurması daha çok savunulur.<sup>110</sup>

Ayrıca irade bozukluğu eğer sözleşmenin sadece bazı hükümlerine ilişkinse kısmi hükümsüzlük kuralı kıyasen uygulanabilir. Bu durumda bütün sözleşmenin iptal edilmesine gerek kalmaz. Kısmi hükümsüzlüğe yukarıda değindiğimiz için burada yeniden ele almayacağız.

### **C- FESAD MÜEYYİDESİ VE İPTAL EDİLEBİLİRLİK MÜEYYİDESİNİN MUKAYESESİ**

İptal de fesad müeyyidesi gibi mün'akid olan akitlerde söz konusu olur.

İptale tabi bir akit, iptal sebebinin giderilmesi veya tarafların bu yöndeki iradeleriyle ayakta tutulabilir. Fesad durumunda da fesad sebebinin giderilmesiyle akit ayakta tutulabilir.

İptal hakkına tâbi olan akitler, bu hakka sahip olan tarafça iptal edilebileceği gibi, akdin iptali dava yoluyla da sağlanabilir. Fesad durumunda ise taraflardan her biri akdi feshedebileceği gibi dava yoluyla da akdin feshi sağlanabilir.

Hakim iptale tâbi olan bir akdi ilgili tarafın talebi olmaksızın, re'sen, iptal edemezken; fesad durumuna vâkıf olan hakim kendiliğinden akdi feshedebilir.<sup>111</sup>

İptal hakkının ileri sürülmesi gereken süre de (hak düşürücü süre) bu hak ileri sürülmezse, akit iptale tâbi bir akit olmaktan çıkar. Ancak fesad belirli süre geçmesiyle düzelmeyip, kabzin gerçekleşmiş olma durumuna göre ileri sürülemeyebilir.

Fesad müeyyidesine tâbi olan akdin, feshedilmemesi durumunda kişinin uhrevi sorumluluğundan bahsedilirken, akdi iptal etmeye hakkı olanın, iptal etmemesi durumunda böyle bir sorumluluktan bahsedilemez.

<sup>108</sup> EREN, Borçlar Genel, s. 414; OĞUZMAN, ÖZ, Borçlar Hukuku, c. I, s. 120.

<sup>109</sup> EREN, Borçlar Genel, s. 415.

<sup>110</sup> EREN, Borçlar Genel, s. 415; OĞUZMAN, ÖZ, Borçlar Hukuku, c. I, s. 120.

<sup>111</sup> APAYDIN, Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, s. 142.

İptal edilebilirlik müeyyidesi, iptal hakkı veren sebepten ötürü yapmak istemediği bir akdi yaparak mağdur duruma düşen kişiyi korumaya yönelikken; fesad, toplum ve kamu düzenini korumaya yönelik bir müeyyidedir.<sup>112</sup>

## SONUÇ

İslâm hukukunda cumhur, akdin asla ve vasfa ilişkin şartlarını ayrı ayrı ele almayıp, birlikte bir değerlendirme yaparak tek dereceli bir hükümsüzlük sistemi benimsemişlerdir. Hanefi fukaha ise akdin asla ve vasfa ilişkin şartlarını ayrı ayrı ele alarak, butlan ve fesad şeklinde birbirinden ayrılan, iki dereceli bir hükümsüzlük sistemi benimsemişlerdir.

Akdin vasfa ilişkin şartlarında bir eksiklik bulunması durumunda, fesad müeyyidesinden bahsedilecektir ve bu akit fasid bir akit olarak değerlendirilecektir. Akdi ifsad eden sebepler, cehalet, ğarar, ikrah, hezl, zarar, fasid şart ve faiz başlıkları altında toplanabilir. Fasid akitler ya taraflar tarafından feshedilmeli, yahut fesad hali giderilmelidir.

Modern hukukta ise önceki dönemlerde tek dereceli veya iki dereceli hükümsüzlük sistemi benimsenmiş olsa da, modern teori ile birlikte ikili veya üçlü hükümsüzlük sistemleri yerine ara kategorilerinde olduğu hükümsüzlük sistemi kabul edilmiştir. Modern hukukta fesad müeyyidesine en çok benzeyen hükümsüzlük türleri ise kısmi hükümsüzlük ve iptal edilebilirliktir.

Kısmi hükümsüzlük müeyyidesi, özellikle hükümsüz olan kısmın akitten çıkarılmasıyla akdin ayakta tutulabilmesi bakımından fasid akitlerle benzerlik göstermektedir. Ancak birbirinden ayrışan birçok noktalarının olması dolayısıyla modern hukuktaki kısmi hükümsüzlük müeyyidesinin, İslâm hukukundaki fesad müeyyidesini karşıladığı söylenemez.

İptale tâbi olan akitler, taraflarca veya mahkeme önünde iptal edilebilmeleri veya taraflarca iptal edilmeyerek ayakta tutulabilmeleri mümkün olması dolayısıyla fasid olan akitlere benzerlik göstermektedirler. Ancak gerek benzerlik gösterdikleri noktalarının muhteviyatlarının farklılık arz etmesi, gerekse ayrıştıkları farklı hususların bulunması hasebiyle, modern hukuktaki iptal edilebilirlik müeyyidesinin, İslâm hukukundaki fesad müeyyidesini karşıladığı söylenemez.

## KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, Ahmed, İslam ve Osmanlı Hukûku Külliyyâtı, OSAV Yayınları, İstanbul, 2012.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, 2.Baskı, OSAV Yayınları, İstanbul, 2017.

AKINCI, Şahin, Borçlar Hukuku Bilgisi Genel Hükümler, 7.Baskı, Sayram Yayınevi, Konya, 2013.

AKINTÜRK, Turgut, ATEŞ, Derya, Borçlar Hukuku Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri, 26.Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 2017.

<sup>112</sup> APAYDIN, Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, s. 142.

AKMAN, Ahmet, İslam Hukuku'nda Akdî Mesuliyet ve Tazminat, 1. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019.

Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, 2.Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, çev: Raşit Gündoğdu, Osman Erdem, c.1, İstanbul, 2017.

APAYDIN, H. Yunus, "Hezl" TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. XVII, İstanbul, 1998.

APAYDIN, H. Yunus, "Fesad", TDV İslâm Ansiklopedisi TDV Yayınları, c. XII, İstanbul, 1995.

APAYDIN, H. Yunus, "Mevkuf" TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. XXIX, Ankara, 2004.

APAYDIN, H. Yunus, İslam Hukukunda Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1989.

AYAN, Mehmet, Borçlar Hukuku (Genel Hükümler), 11.Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2016.

AYBAKAN, Bilal, "Muâvaza", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. XXX, İstanbul, 2005.

BAĞDÂDÎ, Gıyâseddin Ebû Muhammed b. Gânim b. Muhammed, Mecmau'd-Damânât fi Mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân, Dar'ul-Kitab'ul-İslâmiyye, ty.

BAYAR, Fatih, Kur'ân'da Fesâd Kavramı,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2002.

BAYINDIR, Abdülaziz, Ticaret ve Faiz, 1.Baskı, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.

BERKİ, Ali Himmet, Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye), 2. Baskı, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1979.

BİLGE, Necip, Hukuk Başlangıcı, 31.Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu, Bilmen Yayınevi, İstanbul, c. I.

CİN, Halil, AKGÜNDÜZ, Ahmed, Türk Hukuk Tarihi, OSAV Yayınları, İstanbul, 2017.

ÇALIŞ, Halit, "Borçlar Hukuku" İslam Hukuku El Kitabı, 6.Baskı, Grafiker Yayınları, Edit.: Talip Türcan, Ankara, 2017.

ÇEKER, Orhan, Fıkıh Dersleri, 10.Baskı, Tekin Kitabevi, Konya, 2018.

ÇEKER, Orhan, İslam Hukukunda Akidler, 1.Baskı, Tekin Kitabevi, Konya, 2014.

DEMİRCİ, Abdullah, İslâm Borçlar Hukukunda Akit Konusunun Telefinden Doğan Sorumluluk, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016.

DÖNMEZ, İbrahim Kafi, “Cehalet”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. VII, İstanbul, 1993.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, “Garar”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. XIII, İstanbul, 1996,

DÖNMEZ, İbrahim Kafi, “Müeyyide”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. XXXI, İstanbul, 2006.

EL-HAFÎF, Ali, İslâm Hukukuna Göre Hukuki İşlemler ve Hükümleri, 4. Baskı, TDV Yayınları, çev: Rahmi Yaran, Ankara, 2018.

EL-İSFAHANÎ, Rağıb, Kur’an Kavramları Sözlüğü Müfredat, 1.Baskı, Çıra Yayınları, çev: Mustafa Yıldız, İstanbul, 2017.

EL-KÂSÂNÎ, Alâeddin, Bedâiu’s-Sanâi’ fî Tertîbi’ş-Şerâi’, Darü’l Kitabü’l Arabiyye, Beyrut, 1977.

EL-MAVSİLÎ, El-İhtiyâr Metni el-Muhtâr li’l-Fetvâ, 7.Baskı, Şamil Yayınevi, çev: Celal Yeniçeri, İstanbul, 2016.

EL-MEYDÂNÎ, Abdülganî b. Tâlib, Muhtasar-ı Kudûrî Şerhi Lübâb Tercümesi, 1.Baskı, Muallim Neşriyat, çev: Hüsamettin Vanlıoğlu, Abdullah Hiçdönmez, Fatih Kalender, Emin Ali Yüksel, İstanbul, 2017.

EREN, Fikret, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 17.Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014.

ES-SÂBÛNÎ, Safvetü’t Tefâsîr, 7.Baskı, Ensar Neşriyat, çev: Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, İstanbul, 2018.

ES-SERAHSÎ, Şemsu’l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, Mabsût, Gümüşev Yayınları, edit: Mustafa Cevat Akşit, İstanbul, 2008.

EZ-ZERKÂ, Mustafa Ahmed, Nikahı Fasid ve Bâtıl Şeklinde İkiye Ayırmanın Yanlışlığı, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, çev: Fatiha Bozbaş, c. 15, sy. 2, s. 421-432, 2015.

GÜNAY, H. Mehmet, “İslam Hukukunda Hükümsüzlük Teorisi Ve Şüphe Doktrini Bağlamında Evlenme Engelleri (Hanefî Mezhebi Özelinde Bir İnceleme)”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 3, s. 167-192, 2004.

GÜNEŞ, Kadir, Arapça Türkçe Sözlük, Mektep Yayınları, İstanbul, 2011.

GÜNEY, Necmeddin, İslâm Borçlar Hukukunda Satım Akdinin Konusuna Dair Cehâlet ve Akde Etkisi, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 16, s. 491-502, 2010.

GÜNEY, Necmeddin, Satım Akdi Özelinde İslâm Borçlar Hukukunda Garar, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2013.

HATEMİ, Hüseyin, GÖKYAYLA, Emre, Borçlar Hukuku Genel Bölüm, 3.Baskı, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2015.

İBNÜ'L-KAYYIM, el-Cevziyye, İ'lamü'l- Muvakkı'în, Pınar Yayınları, çev: Pehlül Düzenli, İstanbul, 2017.

KAHVECİ, Nuri, İslam Borçlar Hukuku, 2.Baskı, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2016.

KARAMAN, Hayreddin, Ana Hatlarıyla İslam Hukuku, 16.Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.

KARAMAN, Hayreddin, Mukayeseli İslam Hukuku, İz Yayıncılık, 9.Baskı, İstanbul, 2016.

KAYIHAN, Şaban, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 4.Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2014.

KELEBEK, Mustafa, İslâm Borçlar Hukuku ve Ebû Yûsuf'un Öncelikleri, 1. Bası, Ensar Yayınları, İstanbul, 2014.

KILIÇOĞLU, Ahmet M., Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 20.Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016.

KIRKBEŞOĞLU, Nagehan, Türk Özel Hukukunda Kısmi Hükümsüzlük, (Doktora Tezi), İstanbul, 2010.

KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, Necip, HATEMİ, Hüseyin, SEROZAN, Rona, ARPACI, Abdülkadir, Borçlar Hukuku Genel Bölüm, 7.Baskı, Filiz Kitabevi, c.1, İstanbul, 2017.

MUTÇALI, Serdar, Arapça Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995.

OĞUZMAN, M. Kemal, ÖZ, M. Turgut, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 14.Baskı, Vedat Kitapçılık, c.1, İstanbul, 2016.

ÖZSOY, İsmail, "Faiz", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. XII, İstanbul, 1995.

ŞABAN, Zekiyüddin, İslam Hukuk İlminin Esasları, 28.Baskı, TDV Yayınları, çev: İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara, 2017.

ÜNAL, Mustafa, İslâm Hukukunda Haksız Fiil Sorumluluğu, 1. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019.

ÜNSAL, Ahmet, İn'ikâdın (Akdin Hukukî Varlık Kazanmasının) Mahiyeti, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 51, sy, 2, 2010, s. 93-124.

YAMAN, Ahmet, ÇALIŞ, Halit, İslam Hukukuna Giriş, 10.Baskı, İFAV Yayınları, İstanbul, 2015.

YILDIRIM, Mustafa, "Vedia", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, c. XLII, İstanbul, 2012.

ZUHAYLİ, Vehbe, Fıkıh Usûlü, 5. Baskı, Risale Yayınevi, çev: Ahmet Efe, İstanbul, 2018.



ZUHAYLÎ, Vehbe, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, Risale Yayınevi, çev: Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdürrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nureddin Yıldız, İstanbul, 1994.